

אהרון בן-זאב, 'נפש: הסבר פילוסופי-פסיכולוגי של כשרים נפשיים'.
אוניברסיטת חיפה / זמורה-ביתן, 1996.

ספרו של אהרון בן-זאב הוא ספר חשוב. הספר מאפשר פגישה בהירה עם הצטמצמות האפשרויות המושגיות והתמוססות הימרות המסורתיות של הפילוסופיה. וזאת דווקא כיוון שהמחבר נמצא בחזית תחום הדיון, כותב באופן רהוט ואינטליגנטי ועוסק בסוגיות היסוד שהטרידו את הפילוסופיה המערבית מראשיתה. לנוכח מעלותיו של הספר מתחוורת שוב, למי שהיה זקוק להוכחות נוספות, התנוונותה של הפילוסופיה המערבית בימינו וכניעתה למדע ולנינוחות השכל הישר. טוב היה עושה המחבר אילו היה מציג את תולדות הדיון בסוגיית הנפש ואת הפתרונות השונים שהוצאו לאור האפשרויות המושגיות והמטריאליות שנשתנו. המחבר מודע לעניין זה והוא אומר, במפורש, שבדעתו להתרכז בגישתו שלו בלבד. תשובה זו אינה קולעת לבעייתיותו העקרונית של דיון א-היסטורי, מה עוד שאין הממד האחד חייב לבלוע את הממד האחר. הפילוסופיות של הגל, מרקס או אדורנו, דרך משל, אינן חשודות בהצפנת עמדותיהם של מחבריהם מפני הקוראים על אף הפרספקטיבה ההיסטורית של הדיון שלהם. תולדות הדיון בסוגיית הנפש, אפשרויות הטרנסצנדנסיה ושאלות הטוב היפה והצודק חופפת להתפתחות ההיסטוריה של הפילוסופיה והתפתחות מרחב המובן-מאליו בתרבות המערב. בספר ישנן אמנם התייחסויות לפילוסופים שעסקו בבעיית הנפש מאריסטו (שעליו מבקש בן-זאב להישען) ועד סירל, אולם חסר הדיון בהקשר ההיסטורי של עצם העמדת שאלת הנפש כשאלה פילוסופית בעלת שחר. בספר שלפנינו הדיון בשאלת הנפש גם מנותק לחלוטין מן הקונטקסט החברתי, התרבותי והמושגי שלו. בעניין זה נשאר בן זאב עקבי ונאמן לשיטתו, ואי-אפשר לבוא אליו בטענות כלפי הסכמטיזציה הפונקציונליסטית שהוא מציע, כפי שאין מקום לחפש בהצגה מעין זו את הדיון העקרוני המצדיק את העדר הדיון בהיסטוריה של השאלה ובקונטקסט המושגי והתרבותי שלה.

עניינו המוצהר של המחבר "לפרק את המסתורין" סביב שאלת הנפש (עמ' 9). התיזה המרכזית היא כי הנפש איננה אלא "מערך תכונות ויכולות של האדם - בדיוק כפי שיכולת העיקול היא תכונה של האדם" (שם). לפי בן-זאב זוהי "תשובה פשוטה עד מאוד"; והתשובה קלה "עד מאוד" בעיקר לאור הגידול ב"היקף הידע העובדתי על תופעות נפשיות רבות" (9-10). המחבר מגלה אופטימיות רבה לאור ההתקדמות במדע, החושפת ראיות פיסיקליות בדבר "מיקום התהליכים

הפיסולוגיים שביסוד הכשרים הנפשיים" אף שהוא מודע לכך ש"אין חשש שבעתיד הנראה לעין יתרוקן מאגר הבעיות הפילוסופיות עקב התקדמות המדעים" (עמ' 14). אינני שותף לאופטימיות זו ולהנחות המוצא שלה. גם אם הנפש אינה אלא "מערך תכונות" של "האדם" עדיין נוקבת במלוא תוקפה השאלה: האדם מהו? ואין להתחמק מן השאלות המסורתיות כגון בעיית גוף-נפש, נפש הכלואה בגוף המשוקע, שלא בטובתו, בעלמא הדיון, חומר שאחד הביטויים הסובטיליים שלו היא הנפש, ואולי תשובה אחרת? בין כך ובין כך, כל עוד לא העלה בן-זאב את הנפש בהקשרה של שאלת האדם ובהקשרן של האפשרויות והמגבלות של הפילוסופיה בת ימינו להתייחס לשאלה כזו כשאלה בת-שחר הפתרון שהוא מציע רחוק מלהיות "פשוט" ואף איננו בגדר "פירוק המסתורין" של הנפש. אין עניין זה פוגם ברמת הדיון ודקות הניתוח ובישיתיות הדיון, קל וחומר שלא נפגמת חשיבות הדיון בסוגיית הנפש. הביקורת שלי על החיבור מתייחסת בעיקר לאופיו ולמשמעותו הפילוסופית והפוליטית, והדיון בסוגיית הנפש עניין פוליטי הוא.

בעיקרו של דבר בספר שלפנינו מדובר ב"כשרים נפשיים" ומתבררת סוגיית "אופן הארגון של הגוף" ואל נכון אין מדובר ב"נפש" כלל. הנפש כשלעצמה איננה נידונה בספר ולמעשה היא מסתברת כקטגוריה מיותרת לחלוטין. הדיון בספר כולו יכול היה שלא להיפגם גם בהעדר נפש. ב'נפש' לבן-זאב העיסוק הפילוסופי בשאלות אלה הוא אפולוגטי ומוצדק כל עוד לא חשף לפנינו המדע את העובדות הרלוונטיות בתחום. על-פי בן-זאב, לכשיצליח המדע לפתור גם בעיות אלה, יסתלק בענווה הדיון הפילוסופי גם ממרחב מעורפל זה של "הכשרים הנפשיים".

בין השאלות שאינן עולות, ובצדק, לשיטתו של המחבר, אפשר לציין סוגיות כמו מהי הנפש כשלעצמה; הנפש כשאלה העומדת במרכז המתח שבין השאלה האונטולוגית לאפשרויות האפיסטמולוגיות, המוסריות והפוליטיות; מהי הזיקה שבין תפיסה מסוימת בשאלת הנפש לבין ה"אמת" או אופני הייצור של האמת וביטוייו השונים של הכוח בהבניית המנגנון המושגי של האדם והמבנה הנפשי שלו; ומהי משמעותו של הדיון שמן הסדר הזה בסוף המאה העשרים, בהעדר יסוד לטרנסצנדנציה ואמת-מידה לתביעה המוסרית בעלת יומרה לחלות אוניברסלית בתרבות המערבית החילונית בת-ימינו.

הן הנסיונות הביקורתיים לשמור על הפרוייקט הפילוסופי המערבי והן הדקונסטרוקציה של הפרוייקט הזה בשיח הפוסטמודרניסטי מטעימים, גם אם בעל-כורחם, את מרכזיות בעיית הנפש וזיקתה אל הרוחניות, הטרנסצנדנציה והאפשרויות הרפלקטיביות-הפילוסופיות של האדם. אפילו

הדיון הפונקציונליסטי-הפסיכולוגי של בן-זאב לא יכול היה להשתחרר כליל מן "הנפש" והוא מנסה שוב ושוב להגלות (את ה Anima) אל ארץ גזירה פסיכולוגית, מכניסטית-פיסיקליסטית שבחשבון אחרון תוכל לקבל הנהרה מתקבלת על הדעת במסגרת מצעד הניצחון של הקדמה המדעית.

המחבר מציג תזה חזקה ונזהר מדוגמטיות, והוא שואל, בהתאם לצרכים של עקיבות התיזה שלו, גם מן הגישה הרדוקציוניסטית, המעמידה את "הכשרים הנפשיים" על היסוד הפיסי וגם מן הגישה הטוענת לחפיפה ושוללת תלות של הכשרים הנפשיים ביסוד הפיסיקלי. רק את הדואליזם הדוגמטי, הטוען להפרדה עקרונית בין הגוף לבין הנפש, שולל המחבר באופן מוחלט. בדרך זו הוא מצליח להתחמק מבעיות שונות של כל אחת מן הגישות, אך אין הוא מצליח להסביר לשם מה הוא זקוק לתיבה "נפש" בכלל או מדוע נחוץ הדיון הפילוסופי בשאלה זו שהמדע טרם "פתר". הצדקת הדיון הפילוסופי בשאלת הנפש מופיעה בעקיפין בלבד. התשובה האמיצה של בן-זאב היא זו: סקרנות, סקרנות גרידא, ולא התשוקה לאמת, או המאבק לכינון עצמי על דרך הרפלקסיה, הבנת הכוחות הבונים את זהותו של האדם, אפשרויותיו ומגבלותיו התודעתיות, הנפשיות והפוליטיות.

ברם בשל התעקשותה של הפילוסופיה שלא להיעלם בלא להשאיר סימנים אונטולוגיים התובעים פירוש, נשאר שאלת הנפש, גם בספר שלפנינו, כשאלה יסודית בפילוסופיה האפשרית עדיין בימינו. הדיון הביקורתי בשאלת הנפש אינו יכול להסתפק באנליטיקה התפקודית של "הכשרים הנפשיים" וזיקתם לרגשות ולתנאים משתנים במציאות האובייקטיבית. דיון שכזה צריך להתחיל בבירור האפשרויות והמגבלות המושגיות והפוליטיות המחוללות את הנפש כבעיה פילוסופית, אבל גם כאימפטוס להתנגדות למציאות הנתפסת וככוח הנעה להתעלות אל "האחר לחלוטין" מן המציאות הנתונה. ואפילו נהדפה הפילוסופיה מפני המדע והותירה לשלטון היחיד שלו את המרחב ההכרתי, עדיין עומדות במלוא תוקפן שאלות כמו המוסר והאסתטיקה כשאלות שזיקתן אל הנפש היא מרכזית ואין הן ניתנות לרידוד לכלל פעילות "כשרים" ואופני ארגון של הגוף כמרחב אובייקטיבי לפענוח מדעי. בעיות הגוף והנפש, האונטולוגיה והאפיסטמולוגיה, הפילוסופיה והמדע עדיין רלוונטיות כאתגרים שההווה מערימה לפני הרוח האנושית. בעיית גוף ונפש לא נפתרה לא רק בהקשר של בעיית הדואליזם והקושי להנהיר את הזיקה שבין הגוף לנפש או יכולת ההנעה של היד על-ידי הרצון: בעיית הגוף והנפש נוקבת במלוא תוקפה כחלק מבעיית

ההבניה של האדם על-ידי נסיבות שמייצרות לא רק את זהותו, את אפשרויותיו המושגיות והפילוסופיות, אלא גם את מגבלותיו לתת לעצמו דין וחשבון על הכוחות והתהליכים המבנים את השאלות הללו ואת האופקים של התשובות הרלוונטיות והאוריינטציות האפשריות, כמו גם את הגוף, הנפש, הבינסובייקטיביות והמציאות. בהעדר אלוהים, בהעדר "רוח" ובהעדר "נפש", מהו מעמדם של בירורים מדעיים-מושגיים פונקציונליסטיים הפותרים סתירות ונקלעים לסתירות חדשות, כשהם מסרבים להישיר מבט לתהומות עקרותו של הדיון הפילוסופי בן-ימינו ? זוהי שאלה שהנפש אינה יכולה לחמוק ממנה בלא לשלם מחיר פילוסופי ואקזיסטנציאלי של היעלמות הסובייקט האוטונומי והתמוססות הארוס הפילוסופי המאפשר למצער את המאבק על ההבנה, על החירות ועל הדיאלוג שעניינו חריגה מן המובן מאליו וממנגנוני הכפייה והעיצוב המייצרים את האדם כאובייקט גרידא. אמנם בכך אין כדי להפיח רוח חיים בפילוסופיה המערבית, וגם בהכרה זו אין כדי לברוא מציאות מושגית מעין זו שאפשרה לאפלטון, לאריסטו, לאקווינס, לקאנט, למרקס ולניטשה לאשר או לשלול את קיום הנפש כחלק מארוטיקה פילוסופית ופוליטיקה שעניינה כינון משמעות שכנגד המובן מאליו בן זמנם. עם זאת יש בהכרה זו כדי להצביע על הרלוונטיות של האוטופיה הפילוסופית כאפשרות שתמיד פתוחה לפני האדם, גם בעידן שבו אין מקום לנפש ולדיון פילוסופי. פתיחות זו מלווה את התפרצותו של "האחר לחלוטין" לתוך המרחב ההיסטורי והמובן מאליו, התפרצות ש"עקרון התקווה" מסמל והארוס הפילוסופי מממש בסירוב הגדול להיסטורי, למובן מאליו ולמנרמל. כלומר לפילוסופיה כארוטיקה המבקשת לחרוג מהמובן מאליו. גם סוגיה זו אינה נידונה בספר, ואף-על-פי-כן היא עולה מתוכו במלא תוקפה, מעידה כי גם אם סורסה הנפש והוגלתה הרוח הפילוסופית לא ממש מתה. היא רק מנמנת.

אילן גור-זאב

אוניברסיטת חיפה